

A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (külön tekintettel a szaknyelvekre)

KISS JENŐ

BEVEZETÉS

A Magyar Tudományos Akadémiát a magyar nyelv fejlesztésének és kutatásának a szándéka hívta életre. Létrejöttének körülményeit ismerve érthető csak meg ennek a korszakos jelentőségű intézménynek a szóban forgó feladatvállalása, szerepköre, egyszersmind máig ható, a magyar nyelvvel és társadalommal összefüggő, kezdetől fogva vállalt felelőssége. Az Akadémia megszületése ugyanis annak a nemzetpolitikai fontosságú folyamatnak volt szerves része, amelyet a magyar történelemben a felvilágosodás, a nemzetté válás, a nyelvújítás és a reformkor szavakkal szokás fémjelezni. Ezért az Akadémia alapítását tágabb történelmi összefüggésekbe ágyazva mutatom be.

Az általános bevezető után, amelyben a korszak jeles kutatóit is többször megszólaltatom, részletesebben csak az Akadémia első korszakáról lesz szó, mert e nemzeti intézmény tevékenységében a magyar nyelv és kutatása abban az időszakban volt kiemelt szerepű, arányú és jelentőségű. A szaknyelvekkel kapcsolatos kérdésekkel külön fejezetben foglalkozom.

AZ ANYANYELV ÉS A NEMZETTÉ VÁLÁS A XVIII. SZÁZAD VÉGI MAGYARSÁG ÉS A NYELVI KÉRDÉS

A XVIII. század utolsó harmadában a magyar értelmiség soraiban „sokan ráébredtek arra, hogy Európa gazdasági, társadalmi, politikai fejlődése a magyarságot a lét és nemlét határmezsgyéire sodorta: az elavult, korhadttársadalmi rendszer, a rendiség a természetes és szükségszerű fejlődésnek útjában áll és már túlélte önmagát; valamint arra, hogy a magyarság művelődésében elmaradt, temérdek pótolnivalója van. Azonban egyre határozottabban látták, hogy a tudományok művelése és terjesztése, az irodalom és általában a szellemi élet föllendülése csak akkor remélhető, és csak akkor válhatik a nemzet fölemelkedésének eszközévé, ha mindez az anyanyelven történik” (Bárczi 1963: 290). „Úgy tetszik, hogy a magyar nyelv azért kapott különleges jelentőséget a XVIII. század második felének Magyarországon, mert ebben az időben elindult egy olyan folyamat, amelynek során a Magyar Királyságban korábban uralkodó közösségfogalmak jelentős átalakuláson mennek át [...]. Ezzel a még oly nehézkesnek és még oly lassúnak tűnő fordulattal [...] a rendi államon belül a feszültségek egyik jövődöbéli fontos feltétele jött létre: a nemzeti nyelvek óhatatlanul elválasztották egymástól az addig a semleges közvetítő nyelv, a hivatalos nyelv, a latin által a jog és a mindennapi élet szokásrendje szerint összekapcsolt népcsoportokat. A kulturális és a civilizatorikus fejlődés követelményei miatt ezt a választást, a nemzeti nyelv választását a soknemzetiségű Magyar Királyságban sem lehetett megtakarítani, ahogy nyilván megkerülhetetlen volt más népeknél is. A bajok azonban nem ezzel születtek. Kétségtelen, hogy a nemzeti nyelvek ekkor induló felemelkedése éppen hogy nem gátolja majd bizonyos feszültségek létrejöttét, mégis nyilvánvaló, hogy a később létrejött nézeteltérésekért nem a korszerűsítés esélyének e következményéért most fáradozó írástudók a felelősek, hanem személy szerint azok lesznek, akik majd kirobbantják a összetűzéseket. Igaz, ez a kulturális tényeken alapuló nemzetfogalom már a születésének idején is jelez valamit (néha nem is keveset) a későbbi feszültségekből, de éppen ezekből a korai nyomokból kiolvasható

„a tudományok művelése és terjesztése, az irodalom és általában a szellemi élet föllendülése csak akkor remélhető, és csak akkor válhatik a nemzet fölemelkedésének eszközévé, ha mindez az anyanyelven történik”.

Bárczi Géza

„bennünk hazaszeretetet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete”.

Kazinczy Ferenc

gyanútlanlás jelzi a születő gondolat ártatlanságát és tisztaságát is” (Bíró Ferenc 2005: 8–9, 11). Amiről itt szó van, az mai szemmel nézve és mai elnevezéssel kifejezve patriotizmus, amelynek pontos kifejezése Kazinczy 1808-ban megfogalmazott gondolata: „bennünk hazaszeretetet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete”.

Kazinczy 1793-ban szomorú láttelepet állított ki a magyar nyelvről: „Készületlen minden: Lexikonunk [szókincsünk] szűk, szegény; Grammaticánk habzó, hiányos, Stylisticánk feszes, ügyetlen, s ’s’ a mi mindennél bajosabb, mi magunk, Irók és Olvasók, készületlenek vagyunk, ’s egészen készületlenek” (idézve Benkő 1982: 21). Az alapokat azonban a reformkor kezdetére már lerakták. Ugyanis a magyar irodalmi nyelv egységesítése a XVIII. század utolsó két évtizedében döntő szakaszhoz ért. Benkő Loránd, a korszak ismert szakértője szerint ez a két évtized „az irodalmi írásbeliségnek az előző időszakhoz képest szinte ugrásszerű továbbfejlesztésével, normalizálásával olyan széles bázist teremtett, amelyre az irodalmi nyelvi norma további belső nyelvi szilárdulása és szociális kiterjeszkedése biztosan ráépülhetett, azaz a későbbi időben a nyelvi alapot már nem megteremteni, hanem csupán tovább szélesíteni kellett” (1960: 500).

A társadalom korszerűsítésének nyelvi feltételei is vannak: a közjó tudományok fejlesztésével való szolgáltatásnak a nyelv az eszköze.

Összefoglalva: a XVIII. század utolsó évtizedeiben a magyar értelmiség egyre világosabban fölismeri, hogy a társadalom korszerűsítésének – s ami ezzel összefügg, meghatározott politikai célok megvalósításának – nyelvi feltételei is vannak. Mi a cél? A közjó szolgálata a tudományok terjesztésével. Ennek eszköze pedig a nyelv, a „számosabb rész”-nek, azaz a magyarságnak a nyelve. A tudományok terjesztésének feltételét egy általánosan ismert és gondozott, művelt nyelvben látják. Jól tudják

azonban, hogy a magyar nyelv a korszerűsíteni kívánt akkori ország növekvő nyelvhasználati igényeinek csak részben képes megfelelni. Ezért erősítik fel a nyelvi egységesítési folyamatokat. A legtöbbet a közvélemény a magyar nyelv állagának a fejlesztéséről tud: új szavak százait, ezreit alkotják a nyelvújítók, fölerősödik és meggyorsul a magyar tudományos nyelvek kiépítése, Kazinczy vezetésével fordítói programot indítanak, stílusreformot hajtanak végre, választékosabbá téve a magyar irodalmi nyelvhasználatot, a szépirodalmat a magas kultúra részeként értelmezve. Tehát az értelmiség színe-java tisztában volt azzal, hogy ha Magyarországot és a magyarságot egy új, nem rendi, hanem a közös kultúrán és nyelven alapuló nemzetfogalom jegyében összefogni és korszerűsíteni kívánják – márpedig ezt akarták –, akkor – jól ismerve a magyarnak a némettel és részben a latinnal szembeni elmaradottságát – a magyar nyelv korszerűsítéséért haladéktalanul tenni kell valamit. Tettek is. Ennek volt mérföldköve az Akadémia megalapítása.

A magyar nyelv korszerűsítésének mérföldköve volt az Akadémia megalapítása.

AZ ELNÉMETESEDÉS LEHETŐSÉGE

A történelem tartogatott más lehetőséget is. Azt, hogy a magyar értelmiség a társadalom korszerűsítését a II. Józseftől törvényekkel is előnyben részesített német nyelv átvételével teszi. Erre kényszerült volna akkor, ha nem vállalkozott volna anyanyelve fejlesztésére. Lásd: „ha a nyelvújítás korában nem történik ez a romantikus fordulat, hogy térjünk vissza a parasztok nyelvéhez (hiszen a magyart ők használták), tehát hogy térjünk vissza, ne Bécs felé, hanem Debrecen felé, vagy Kolozsvár felé, szóval Nyugatról kelet felé, mindenesetre – akkor most elképzelhető, hogy ez [Magyarország] nagyrészt német nyelvű ország volna [...]. Ma is volnának, nyilván vidéken, akik ezt az érdekes, egzotikus magyar nyelvet beszélnék. Kötelező volna az iskolában is, biztos mindenki nagyon nyűglódné vele, mert nehéz, de egyébként német nyelvű ország lennénk, aminek rettentő nagy előnyei lennének. Sokkal jobban élnénk, könnyörgöm, sokkal nyitottabbak volnánk mindenre, sokkal könnyebb volna munkát vállalni [...]. Pontosan az, amit az előbb mint abszurd képet festettem föl a német nyelvű Magyarországról (vagyis Ungarnról), az történt meg valóban Írországbán” (Nádasdy Ádám 2003: 84–86).

A NYELVÚJÍTÁS, MINT NEMZETPOLITIKAI TETT

A felvilágosodás és a reformkor nemzedéke a nyugati példákat követve, s Bessenyei György gondolatát magáévá téve („Minden nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen sohasem”), a honi nyelv fejlesztése, korszerűsítése mellett, s nem a német javára, illetőleg nem az elnémetesedés útjára lépés mellett döntött. A magyar nyelv úgy lett közüggé, hogy a magyarság számára ez a nyelv vált a kialakuló új, a közös nyelven és kultúrán alapuló nemzetfogalom legfontosabb elemévé. Társadalom és nyelv, a magyarság és a magyar nyelv kapcsolatára vonatkozóan lássuk jeles tudósok véleményét. Bárczi Géza, a neves nyelvtörténész írja a felvilágosodás koráról és a reformkorról: „kétségtelen, hogy e viszonylag nem hosszú időszaknak az egyetemes magyar nyelv szempontjából döntő fontosságú, a nyelvnek szinte fennmaradását biztosító eseménye a nyelvújítás volt” (1963: 340). Deme László szerint a latin az újkor hajnalán még „előre mutatott, előre is vitt, hiszen nemzetközi volt, s Európához kapcsolt” (1986: 259). Igen ám, csak hogy Nyugat-Európa polgárosuló nemzetei a 18. századtól már anyanyelvükön művelték a tudományokat is, s ekkor a latin már nem összekötött Európával, hanem elszigetelt attól. Ezt

A felvilágosodás és a reformkorban a magyar nyelv vált a nemzetfogalom legfontosabb elemévé.

Nyugat-Európa polgárosuló nemzetei a 18. századtól már anyanyelvükön művelték a tudományokat is, s ekkor a latin már nem összekötött Európával, hanem elszigetelt attól.

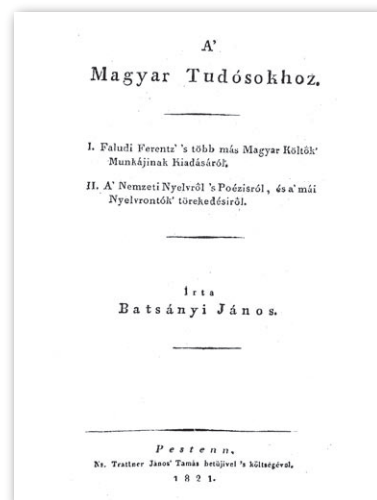
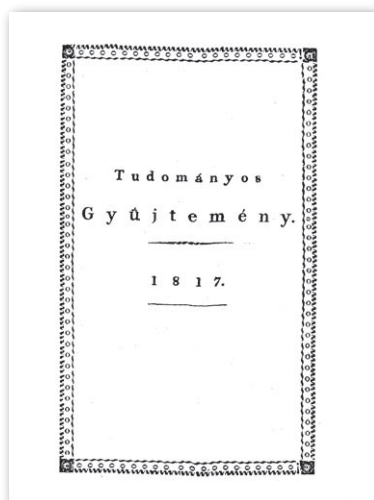
érzékelve II. József is, hogy tudniillik „a latinnyelvűség már gátja a fejlődésnek, a magyar meg nem adekvát, nem méltó eszköze, a németet kívánta bevezetni nálunk is, az Európához kapcsolódás eszközeként. Volt ebben valami keserű igazság [...]. Aligha véletlen, hogy Verseghy Ferenc és Révai Miklós, nyelvünk fejlesztésének és használatának két bajvívó bajnoka is, latinra fordítja (vissza) a szót, amikor tudományos igénnyel kíván értekezni a magyar nyelvről. Tudományos igénnyel magyarul írni: egy egyenlet volt ez akkoriban két ismeretlennel” (Deme 1986: 259–260).

Folytatva a nyelvújításról való gondolkodást: „Az a harc, amelyet az új nemzedék vívott a nyelvért, s az a nyelv, amelyet e harc árán megteremtett, nemcsak előzménye lett a továbbrendülésnek, hanem feltétele is” (i. m. 261). A mozgalom vezéralakjának, Kazinczynak az „irodalom- és művelődéspolitikai tevékenysége történelemformáló hatású nemzetpolitikai tett volt: általa lett magyar nyelvűségünk művelté, modernné, európaivá; mert műveltségünk, modernségünk, európaiságunk magyar nyelvűvé tudott válni [...], nagy volt a tét a tizenharmadik századnak utolsó és a tizenkilencediknek első negyedében, hiszen – ahogy a történelem feltette a kérdést – úgy kellett választanunk a hagyományörzés és az előrelépés között, hogy az első látszólag az elzárkózásnak, a lemaradásnak, a második viszont az önmagunktól való elidegenedésnek felelt meg. – S mi volt a tett? Az, hogy a korszak képesnek bizonyult a rosszul feltett kérdés újrafogalmazására; hogy a „magyarság vagy európaiság” hamis alternatívájára az „európaiasult magyarság” eszméjével válaszolt, mint hajdan István király; hogy a két kínáló lehetőség közül a harmadikat választotta, a legnehezebbet: önmagunk megújító folytatását. Ami érték volt a múltban, arra épített jövőt, ami előre mutatott benne, azt fejlesztette tovább [...], példájukkal Kazinczyék biztatást is adnak: hogy egyetlen feladat sem túl nagy – hacsak a kor nem túl kicsiny hozzá” (i. m. 261–262).

A nyelvújítás korában a magyarság a rosszul feltett kérdés újrafogalmazására; hogy a „magyarság vagy európaiság” hamis vaglyagosságára az „európaiasult magyarság” eszméjével válaszolt.

AZ AKADÉMIA ELŐZMÉNYEI

1718-ban Bél Mátyás vetette föl elsőként egy tudós társaság létrehozásának a gondolatát (De vetere litteratura Hunno-Schythica, Lipcse). Őt Bod Péter követte 1756-ban („Jó volna valami Literata Societast felállítani, melynek tagjai Magyarországnak és Erdélynek minden részéből lennének”). Bessenyei György, akitől a sokszor idézett programadó mondat származik („Minden nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen soha”), 1781-ben írta meg nyílt levelét (Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándék, megjelent 1790-ben). Ebből idézzük: „a legegyszerűbb út és a legkövetesebb eszköz: tudniillik egy tudós magyar társaságnak felállítása, amelynek egyedülvaló dolga az lenne, hogy a mi nyelvünket minden tudva lévő dolgokra kiterjessze, annak szólásának formáit kipallérozza” (idézte in: Thimár 2007b: 643). Révai Miklós, a magyar történeti nyelvészet megalapítója 1784-ben készítette el latin nyelven egy Magyar Nyelvmívelő Társaság részletes tervezetét és szabályzatát (Societas Cvlturae Linguae Hngaricae), Aranka György tervezete alapján pedig 1793-tól 1806-ig működött is már az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. A nyelvújítás, amely fő feladatát a szókészlet bővítésében, megújításában látta, az Akadémia megalapítása előtt elindult már. „Az események 1789-ben a *'Hadi és Más nevezetes Történetek'* című lapnak

azzal a pályázatával kezdődtek, amely egy magyar nyelvtan elkészítésére ösztönzött. A beérkezett öt pályamunka egybeszerkesztésével született meg a *Debreceni Grammatika* [...]. Napjaink tudománytörténeti értékelésében ez volt »a kor legjobb, legismertebb magyar nyelvtana« [...], a nyelvújítás neológus szereplői, élükön Kazinczyval azonban hevesen támadták, mint a változtatásnak ellenszegülő művet. Az ortológusok válaszukat nem a lehetséges ellenérvekre építették (például ők sem elleneztek új szavak alkotását, csak szabályos, ismert módozatú képzésükhöz ragaszkodtak), hanem a nyelvújítás szóalkotásainak túlzásait gúnyoló írással vágtak vissza. A *Mondolat* [= szónoki beszéd] című röpirat (Szentgyörgyi József városi főorvosnak 1810-ben íródott kézírata alapján) 1813-ban jelent meg Somogyi Gedeon megyei esküdt, levéltárnok összeállításában [...]. A neológus álláspont hívei 1815-ben *Felelet a Mondolatra* címmel válaszoltak. A küzdelmet Kazinczy Ferenc zárta le a *Tudományos Gyűjtemény* XI. számában: »Jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus, és tüzes neologus egyszer'smind, s egységben és ellenkezésben van önmagával« (Pusztai Ferenc 2005: 18–19).

AZ AKADÉMIA MEGALAPÍTÁSA

Az Akadémia létesítéséről az 1825-ös országgyűlés határozott. Széchenyi 1826-ban „kötelező levelet” (kötelezvényt) írt az Akadémiának, s ebben egyebek mellett ez áll: „ezen magában álló, s maga által kormányozandó csupán tudományos intézet, semmi más intézetekkel soha össze ne köttessen, hanem ártatlan tudományos foglalatosságait királyom

és hazám egyesített javára, és csak arra magában csendesen folytatgassa” (Széchenyi pesti tervei 6). I. Ferenc király 1827-ben, az 1827. évi XI. törvénycikkben („A hazai nyelv művelésére felállítandó tudós társaságról vagy magyar

Az Akadémiát a magyar nyelv művelésére hozták létre, ám tevékenysége hamarosan „a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is” irányult.

akadémiáról”) hagyta jóvá az alapítást. A magyar akadémia Crusca-típusú, tehát itáliai eredetű, majd Franciaországban továbbfejlesztett, feladatának a honi nyelv fejlesztését célul tűző akadémiaként indult (ezt a történelmi körülmények ismeretében érthetjük meg), de egyre inkább kibővült a leibnizi típusú, tehát az összes tudomány művelésére szervezett akadémiai intézményrendszer irányába. Már az

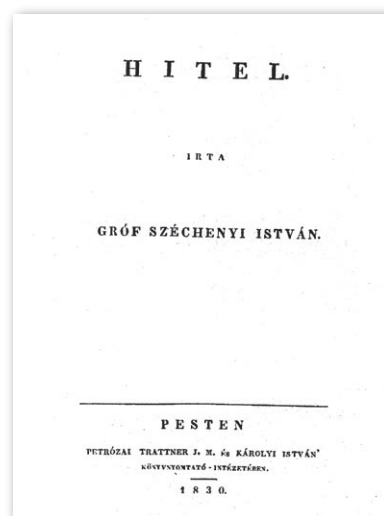
1827. évi 11. törvénycikk, amely „A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” címet viseli, úgy kezdődik, hogy: a karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányul (Magyar Törvénytár 1740–1835. 445), márpedig a tudományok nyelvének művelése a tudományok művelése nélkül elképzelhetetlen. Az első alapszabály (1831) kimondja azt is, hogy a „vallás tudományán” kívül minden tudományra kiterjed az akadémia tevékenysége, amelyet hat „osztály”-ban végzett: I. Nyelvtudomány, II. Philosophia, III. Történetírás, IV. Mathesis, V. Törvénytudomány, VI. Természettudomány.

Az Akadémiát kezdetben s hivatalosan Magyar Tudós Társaságnak nevezték, mai nevén (Magyar Tudományos Akadémia) 1860-tól, az akkori új alapszabály életbe lépése óta hívják. A hétköznapi nyelvhasználatban röviden Tudós Társaságnak, az 1830-as évek közepétől pedig Akadémiának nevezték (l. Kónya 1994: 15, 101–102). A nyelvfejlesztés az Akadémia elsőrendű fontosságú feladata volt: a Magyar Tudós Társaság 1831-ben kiadott első Alapszabálya (az akkori nyelven: Alaprajza) szerint:

„A magyar tudós Társaságnak egyedül csak az van téve céljává, hogy munkálódása által hazánkban a tudományok és szép művészségek [= művészetek] honni nyelven műveltesenek; s viszont ezek által a nyelv maga, csinosulást, fennséget és bővülést nyerjen: ekképen pedig a nemzeti elme és lélekerő szép és hasznos tudományok által időről időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időig fennálljon” (Kónya 1994: 63).

AZ AKADÉMIA TEVÉKENYSÉGI TERÜLETEI

Mit értett az Akadémia akkor a honi nyelv művelésén? A szóban forgó Alapszabályban ez áll a legelső tevékenységi terület leírásaként:

Az Akadémia 1825-ben létesült Magyar Tudós Társaság néven. Magyar Tudományos Akadémiának 1860-tól hívják.

„Mindenek előtt kötelessége e' Társaságnak a' honni nyelvet mívelni és gyarapítani. Ennél fogva az elavult, de alkalmas szavakat, szólásokat, feltámasztja; az Ország különféle tartományaiban maiglan szokásban lévő szólás módokat öszveszedi 's hasonlítja; végre a' netalán szükséges új szavakat és szókötéseket a' józan szónyomozás világánál a' nyelv természetével megegyezőleg előteremt, megítéli és meghatározza. Legelőször is egyes értekezések, szorgos vizsgálatok és tudós észrevételek által törekedvén a' célon, azután pedig e' tekintetből az Ország' különböző részeiben utazásokat tétetvén. Ezen készültek meglévén, egy tökéletes magyar grammatika, és egy a' lehetőségig teljes szótár készítéséről fog-gondoskodni; 's abból különféle nyelvekre alkalmaztatott apróbb szótárokat vonat ki” (i. m. 64).

Az 1831-es alapszabály az Akadémia további tevékenységi területeit megnevezve a következőket sorolja föl: 2. magyar nyelvű munkák kiadása, 3. értekezések, munkák elbírálása, 4. pályázatok kiírása, 5. kutatóutak, tudományos célú utazások támogatása (i. m. 64–65). A szabályzat első paragrafusában pedig ez áll: „A' magyar tudós Társaság a' tudományok és szép művészségek minden nemeiben a' nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül” (i. m. 73). Szorgalmazták például eredeti magyar nyelvű munkák (regények, versek, tudományos munkák) megírását, fordítások készítését, nyelvemlékek, oklevelek, a múlt írásbeli dokumentumainak közzétételét, támogatták színvonalas darabok írását a nemzeti játékszín ellátására, folyóiratok megindítását, különféle egynyelvű szótárak készítését, kétnyelvű (elsősorban német–magyar és magyar–német) szótárak megjelentetését, a tudományok magyar nevezéktanának kialakítását.

A tevékenységi területek felsorolásából kitetszik, hogy az az óriási feladatkör, amelynek meghatározását, kidolgozását, megszervezését, irányítását és elvégzését az Akadémia vállalta, nem kevesebb volt, mint a magyar írott köznyelv törvényesítése, kiszélesítése, szókészletének gyarapítása, a tudományok magyarnyelvűségének a kiépítése és a korszerűsített magyar szabványnak az elterjesztése. S mondjuk ki: az 1825-ben alapított és 1831-től uralkodói jóváhagyással működő Magyar Tudós Társaságnak e téren játszott alapvető fontosságú szerepét nehéz volna túlbecsülni. Az Akadémia nyelvi álláspontja az volt, hogy a magyarhoz képest fölerendelt helyzetű latinnal és némettel szemben a hazai nyelvet, a magyart támogassa és hozza helyzetbe (mint láttuk, nyilvánvaló politikai célzattal is). A szóban forgó s a magyar nyelv korszerűsítését célzó munkálkodás mai szemmel nézve is jól végiggondolt, összehangolt nyelvi tervezési tevékenység volt. A források alapján egyértelmű, hogy a nyelvvel foglalkozók tudták, hogy a magyar nyelv több változat együttese, hogy változik és változtatható, s benne a belső és az idegen eredetű elemek egyaránt természetes módon vannak jelen.

Az Akadémia a nyelvi korszerűsítés mindhárom elemét (állapottervezés, elterjesztés-tervezés és helyzettervezés) sikeresen művelte.

A nyelvi korszerűsítés mindhárom területén eredményes munka folyt az Akadémián. Az állapottervezés a magyar szabványnak, tudniillik az irodalmi nyelvnek, illetőleg az írott köznyelvnek a még szükséges kidolgozását, törvényes jóváhagyását, bővítését és finomítását, az elterjesztés-tervezés pedig a korszerűsített magyar irodalmi nyelv, írott köznyelv ismertté tételét (ma-

gyar nyelvű színjátszás támogatása, magyar nyelvű folyóiratok és újságok indítása, magyar nyelvű oktatás megszervezése – például az egyetemen is) jelentette. Végül a helyzettervezés a magyar nyelv használati körének tágítását és használata jogi föltételeinek a kiépítését jelentette, s remélt eredményét azzal érte el, hogy 1844-ben a magyar vált a Magyar Királyság hivatalos nyelvévé. (Akkor még senki nem sejtette, hogy néhány év múlva, a Bach-korszakban újra a német lesz az ország hivatalos nyelve.) Egyetértéssel idézzük összefoglalásként is:

1844-ben vált a magyar a Magyar Királyság hivatalos nyelvévé.

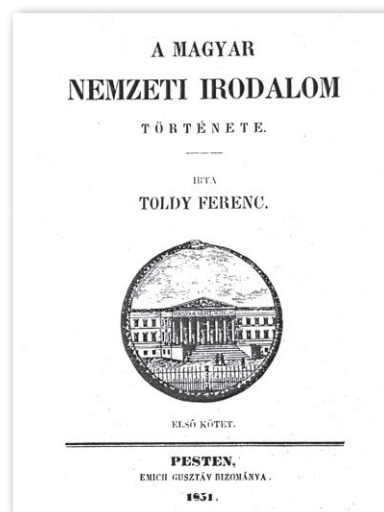
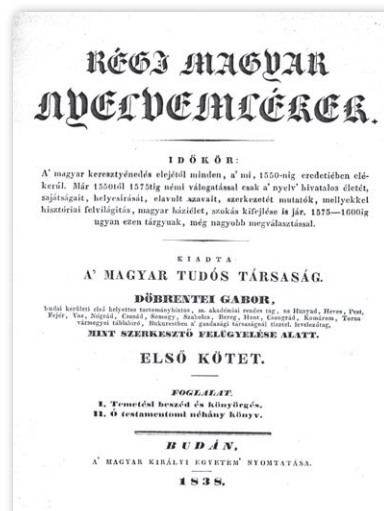
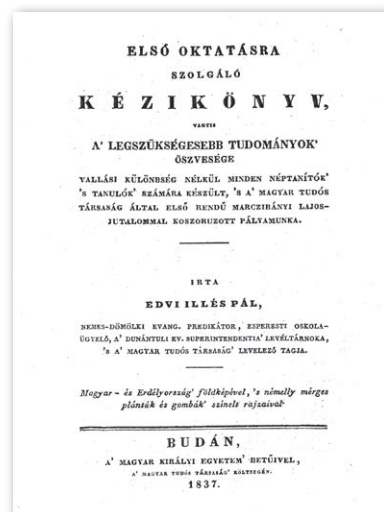
a „nyelvújításnak nevezett mozgalom sokkal több volt a szókincs és a frazeológia gyarapításánál: a felvilágosodás korát szervesen folytató reformkort is a nyelvi progresszióba számítva az akkori művelt európai nyelvek szintjére emelte anyanyelvünket, a magyar nyelvi sztenderd fejlődésében lényegében teljesen megszilárdítva az irodalmi nyelvi normát és nyelvi eszményt, s megindítva egy egységes társalgási nyelv kialakulásának folyamatát. Ez a korábbi állapothoz képes viszonylag rövid idő alatt óriási mérvű nyelvi átformálást, megújulást hozó magyar nyelvi, irodalmi és társadalmi mozgalom szinte párját ritkítja Európában, intenzitásban és határfokban talán csak a kor német és cseh nyelvi mozgalmai mérhetőek hozzá. A felvilágosodás korának és a reformkornak ez a krízisből virágzást hozó nyelvi fordulata alapozott meg minden további magyar nyelvi fejlődést” (Benkő Loránd 1997: 68).

A magyar írott köznyelv és tudományos nyelvek hivatalosságát jelző s így vagy úgy az Akadémiához kötődő fontos munkákból, folyóiratokból, szótárakból szemléltetésképpen említtessenek a következők (időbeli sorrendben közölve a munkák címeit):

- 1831: Orvosi Tár (az első magyar nyelvű orvosi folyóirat);
 1832: A' magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai (az Akadémia első normatív munkája, amely a nyelvi egység szempontjából fontos volt), Magyar-deák és deák-magyar Orvosi szókönyv;
 1834: Matematikai műszótár, Philosophiai műszótár;
 1834–1844: Tudománytár;
 1835: Német-magyar zsebszótár;
 1837: Első oktatásra szolgáló kézikönyv;
 1838: Magyar tájszótár és Magyar-német zsebszótár;
 1838-tól: Régi Magyar Nyelvmélekek (nyelvméleksorozat);
 1840: Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt;
 1840–: Magyar Academiai Értesítő;
 1841: Az állat-ország fölöstva alkotása szerint alapul szolgáló az állatok természetleírásához s bevezetésül az összehasonlító bonctanhoz;
 1843: Törvénytudományi műszótár Német-magyar zsebszótár, Természettudományi szóhalmaz;
 1846: A magyar szókötés, A magyar szókötés szabályai, A' magyar nyelv rendszere;
 1847: Légtüneménytan 's a' két Magyarhon égaljviszonyai 's ezek befolyása a' növényekre és állatokra;
 1855–: Magyar nyelvészet;
 1858: Német-magyar tudományos műszótár;
 1862–: Nyelvtudományi Közlemények;
 1862–1874: A magyar nyelv szótára I–VI.;
 1870–1949: Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből;
 1872: Magyar Nyelvőr.

ORVOS NYELVÚJÍTÓK

Általános vélekedés szerint a magyar nyelvújítás szépírók nevéhez, munkásságához kötődik. „Vitathatatlan, hogy ennek a nézetnek megvan a maga alapja: a nyelvújító mozgalomnak, a neológianak megindítóit, mozgatóit, szervezőit és irányítóit – különösen a nyelvújítás első szakaszában – valóban írók, költők, újságszerkesztők voltak. Nem azt jelenti azonban ez a körülmény, hogy a nyelvújítás az és anynyi, amennyit ők tettek: annál sokkal több, az egész nemzeti életet átható hatalmas áramlat” (Fábián Pál in: Pais 1955: 167–168). Joggal írja tehát Karasszon: „Történetíróink a magyar nyelvújítás jelentőségét értékelve szinte kizárólag írók és költők szerepét említik, miközben figyelmen kívül hagyják a nyelvújító orvosok működésének jelentőségét. A Felvilágosodás fáklyavivői azonban jóval a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása előtt hirdették Tudóstársaság létrehozásának, valamint magyar szótár és nyelvkönyv elkészítésének szükségességét. Új lendületet nyert e mozgalom, amikor az MTA [azaz a Magyar Tudós Társaság] megnyitotta kapuit és a nyelvújítók között is helyet kaptak az orvosok” (in: Karasszon és Kónya

2005: 22). Orvos volt Toldy Ferenc irodalomtörténész, Földi János botanikus, Gyarmathi Sámuel nyelvész, Schuster János vegyész, de közülük is „kiemelkedik Bugát Pál (1793–1865), egyetemi tanár, a *reformkor* lánglelkű harcosa, 1848-ban Magyarország főorvosa, akit a Szabadságharc leveretése után egyetemi tanári állásától és nyugdíj-jogosultságától is megfosztottak. Ettől kezdve még több ideje maradt régi szenvedélyének, a *nyelvújításnak* hódolni” (Karasszon i. h.). Bugát nem csak orvosi szavakat alkotott. Neki köszönhető például az *alaphang, bura, csavar, ellenszenv, elnök, eredmény, fogékony, földgömb, földtan, gyógyszerész, helyrajz, hőmérséklet, inga, intelem, kedély, képlet, működés, nyomda, penge, rokonszenv, rovar, szivacs, tanár* (uo.). Illetőleg:

„a *nyelvújítók* erőfeszítéseinek sikerre juttatásában, a tudomány magyar nyelvű kifejezésmódjának megteremtésében, ezáltal hazai tudományos életünk felvirágoztatásában a megalakuló MTA [Magyar Tudós Társaság] és annak orvos tagjai meghatározó, sőt – mondhatjuk – korszaknyitó szerepet vittek” (Karasszon i. m. 23).

Természetes oka van annak, hogy az orvosok kezdettől fogva részt vállaltak a társadalmi korszerűsítést célzó magyar nyelvújításban, illetőleg hogy az orvosok számára a nyelvi kérdés sosem volt és nem is lehet közömbös. Egyrészt azért, mert az orvosok az értelmiségnek általában a legsokoldalúbban képzett, több területen is tájékozott tagjai közé tartoztak mindig is (nem kevés polihisztor került ki soraikból). Másrészt, mert a társadalom különböző csoportjaival való érintkezésük következtében szerzett ismereteik szociálisan az átlagnál érzékenyebbé tették őket. Ami pedig közvetlenül a nyelvi vonatkozásokat illeti: az orvost foglalkozása közvetlenül a nyelvhez köti abban az értelemben is, hogy betege állapotáról közvetlen tájékoztatást elsősorban a nyelv révén szerezhet, betege bizalmának a megnyerését, betege megnyugtatását a közös anyanyelven érheti el leginkább, s tanácsokat, rendelkezéseket is a nyelv segítségével ad (szóban és/vagy írásban; a fizikus, matematikus, kémikus stb. vizsgálata „tárgya”-hoz másként viszonyul). Ha nincs közös nyelv, a jó diagnózis lehetősége beszűkül vagy lehetetlenné válik. Magyar Imre írta:

Az orvost foglalkozása közvetlenül a nyelvhez köti, hiszen betegéről csak így nyerhet tájékoztatást, betegének csak így nyújthat „gyógyító” kezet.

„Az orvos munkája [...] annyira csak az emberre koncentrálódik, és döntései olyan halaszthatatlanok és elodázhatatlanok, hogy az ő számára az ítéletalkotás – amely csak az ember és a világ részletes ismeretén és az ismeretek alapján lehetséges állásfoglaláson alapulhat, tehát azon, amit éppen általános műveltségnek nevezünk – fontosabb követelmény és munkájának inkább alapja, mint bármely más foglalkozásban [...]. Az orvos műveltségének feltétlenül fontos kelléke [...] az anyanyelv alapos ismerete. Ezen a nyelven kíséreljük meg az anamnézis alapján a betegség felismerését, de mélyreható beszélgetés révén nyerünk fogalmat a beteg egyéniségéről is. Az orvos minduntalan arra kényszerül, hogy diagnózisokat, véleményeket, tennivalókat jól érthető formában szövegezzon meg, tudományos cikkeket is gyakran kell írnia és előadásokat is kell tartania” (1974/1980: 13, 19–20).

Vizi E. Szilveszter akadémiai elnökként így fogalmazott: „Mint orvos hadd mondjam el, hogy mi, orvosok is sokat tettünk a magyar nyelvért. Nemcsak Gyarmathi Sámuel, Bugát Pál vagy Toldy (Schedel) Ferenc, hanem sokan mások is. Például Almásy Balogh Pál akadémikus, aki – nem tudom, hogy közismert-e – Széchenyi István orvosa volt. Ő azért kapott akadémiai aranyérmet, mert a jogi nyelvet magyarította. Meggyőződésem, hogy a természettudományok művelői is nagy tisztelettel tekintenek azokra a tudósokra, akik éltetik ezt a nyelvet” (Vizi E. Szilveszter: Magyar Nyelv 2005: 3).

AZ AKADÉMIA 1849 UTÁN

Az 1840-es években, amikor a magyar nyelv ügye sokkal jobban állt már, mint az Akadémia alapításakor, viták folytak arról, hogy tudományos vagy nyelvművelő intézetként működjön-e tovább az Akadémia. Abban egyetértés volt, hogy nagyobb teret kell biztosítani a természettudományoknak. Az 1848-as forradalmat és szabadságharcot követő elnyomatásnak, az újabb erőszakos németesítésnek az idején azonban újra élessé vált a nyelvi kérdés. Tudvalévő, hogy a Bach-korszak az elnémetesítés új hullámát hozta el. Metternichné azt írta 1850-ban: „Magyarországon egyre rosszabbul mennek a dolgok. Mindenáron germanizálnak.” Metternich pedig: „Óvakodjék a kormány attól, hogy imperialista politikáját erőszakos németesítéssel leplezze.” Bach pedig arra a kérdésre, hogy mikor lesz rend Magyarországon, azt válaszolta: reméli, 25 év múlva, ekkorra „végleg megnyertük a játszmát, Magyarország addigra német–szláv gyarmattá, a magyarság eszméje pedig idejémtúlta jelenséggé vált” (Nemeskürty 1981: 17, 140). Az akkori helyzetre jellemző, hogy B. Meyer császári minisztér-

riumi tisztviselő Bach sugalmazására írt Rückblickjében azt írta, hogy „a magyar nyelvet nem elfogultságból kell kiiktatni, hanem mert a magyar nyelv alacsonyrangú, nem kultúrnyelv; bonyolult fogalmak kifejezésre alkalmatlan” (i. m. 200). Az is jellemző, hogy az 1853-ban indult Divatcsarnok című újság szerkesztője beköszöntőjében céljaként így fogalmazott: „megszüntetni azon itthon most is mutatkozó előítéletet, hogy a mi gyönyörű magyar nyelvünk [...] kevéssé alkalmas a tudományok kellemes modorban előadására és a csinnal társalgásra” (i. m. 161).

Az Akadémia is célkeresztbe került: a császári biztos vizsgálatot rendelt el ellene, s kötelezték a tudós testületet arra, hogy császári hozzájárulást, magyarán működési engedélyt kérjen. Hiába érvelt a vezetőség azzal, hogy Ferenc király annak idején engedélyezte a működést, a pesti rendőrigazgató 1853 októberében felszólította az Akadémia elnökét, hogy német nyelven terjesszék elő az 1852-es egyleti törvényhez igazított rendszabásokat. Az 1854-ben új alapszabály-tervezetet azonban a hatóságok nem fogadták el. Az Akadémia Igazgató Tanácsa sérelmesnek tartotta az alapszabályzat azon pontjának a megváltoztatását is, amely szerint az Akadémia feladata nem a tudományok magyar nyelven való művelése, hanem a tudományok művelése csupán. Ám az „udvar ragaszkodott az eredeti szöveghez. A császár feleslegesnek minősítette az Akadémia aggodalmát a magyar nyelv használata esetleges korlátozását illetően” (Kónya 15). Az 1867-es kiegyezés hozott újabb és lényeges változásokat. Nyelvi vonatkozásaik miatt csak ezeket említjük: az 1854-ben javasolt, de az udvar által megváltoztatott, az Akadémia céljait megfogalmazó mondat visszakerült („célja a tudományok és szépművészetek magyar nyelven művelése és terjesztése, egyszersmind a magyar nyelvnek egész gonddal csinosítása és gazdagítása” (Kónya 1994: 14). Elmaradt viszont a drámaírással való buzdítás az alapszabályokból, továbbá „az a tevékenység, amelynek keretében évente értékelték a magyar nyelven megjelent munkákat és a legjobbakat jutalmazták” (Kónya i. m. 17). Ez az új alapszabály, amelyet báró Eötvös József, Arany János és Csengery Antal dolgozott ki, lényegtelen módosításokat nem tekintve 76 évig volt érvényben.

Az Akadémia az 1870-es évektől az ország tudományos élete egészének központja lett: „Új feladatként rögzítették az Akadémia véleményezési kötelezettségét azokban a tudományos kérdésekben, amelyekben a törvényhozás vagy a kormány kéri” (Kónya i. h.). Egyre inkább előtérbe kerültek a mind jobban kibontakozó és fejlődő természettudományok is. A magyar nyelv ügyének felkarolása, a magyarra vonatkozó kutatások szorgalmazása és támogatása azonban később is az Akadémia kötelességei közé tartozott és tartozik ma is.

AZ AKADÉMIA ÉS A MAGYAR NYELV KUTATÁSA NAPJAINKBAN

Az utóbbi évekre vonatkozóan csupán jelzésszerűen, tehát bármiféle teljességigény nélkül említessék meg, hogy az Akadémia mai tudománypolitikai tervezésében megjelenik annak fölismerése, hogy

„[a] mi tudósközösségünk tagjai [...] egyetemesen gondolkodó kutatók, akik ugyanakkor a magyar anyanyelvi tudományosság életben tartását is feladatuknak tekintik”, illetőleg hogy „az új magyar tudománypolitika csakis kultúrnemzeti alapokon épülhet fel. Az állami tudománypolitikának törekednie kell arra, hogy a világban élő és a magyar kultúrnemzethez tartozó tudósok, azok tudományos szervezetei a magyarországi tudásiparral szerves kapcsolatot tartsanak. E célból anyagi és politikai eszközöket kell mozgósítani” (Glatz Ferenc 1998: 23–25).

Az Akadémia támogatásával készültek szaknyelvi helyesírási munkák. Az akadémiai stratégiai kutatások keretében sor került a magyar nyelvstratégia kidolgozásának előkészítésére: tanácskozások szervezésével, kiadványok megjelentetésével. 1997-ben állást foglalt az Akadémia arról, hogy nem nyelvtörvényre, hanem nyelvújítási és nyelvőrzési programra van szükség azon fölismerésből, hogy a nyelvkorszerűsítés szociális kérdés (A magyar nyelv jelene és jövője: Glatz Ferenc 2002: 426). Az Akadémia a maga tudománystratégiájával kivételes szerepet vállal a határon túli magyar kutatók és magyar vonatkozású kutatások támogatásában: említsük meg a Domus-programot, az akadémiai testületek kiterjesztését, s azt, hogy létrejöttek 2001-ben azok a magyar nyelvi kutatóállomások négy szomszédos országban (Szlovákiában, székhely: Dunaszerdahely, Ukrajnában: Beregszász, Romániában: Kolozsvár, Szerbiában: Magyarkanizsa), amelyeknek feladata az, hogy elősegítsék a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű kisebbségek anyanyelvhasználatának a tudományos vizsgálatát, összefogják és irányítsák a gyakorlati teendőket, azaz hogy összehangoltan munkálkodjanak a legfontosabb nyelvstratégiai és nyelvi tervezési feladatok megoldásán (részletesebben l. Magyar Nyelv 2005: 105–113). Glatz Ferenc és Vizi E. Szilveszter elnöksége idején újra lendületet kapott a Magyar nyelv nagyszótárának készítése, s megindult kiadása is (egy magyar

akadémiai nagyszótár elkészítését már a Tudós Társaság tervezte). Az Akadémia intézményeként működik a Nyelvtudományi Intézet, amely szakmai és költségvetési szempontból is a legjelentősebb tényezője a magyar nyelvtudománynak, s amelyben a magyar nyelvre vonatkozó kutatások ma is fontos szerepet játszanak. 2006-ban jött létre az Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottság, amelyben az Akadémia mindegyik osztálya képviselve van, s amelynek feladata, hogy a magyar nyelv helyzetét, állapotát figyelemmel kísérve hallassa szavát a szükséges esetekben. Az Akadémia nyilvánvalóan akkor szolgálja leginkább a magyar nyelv ügyét, ha a magyar nyelvre irányuló nyelvtudományi és az ezzel összefüggő kutatásokat (alapkutatásokat, alkalmazott és a nyelvvel összefüggő tudományközi kutatásokat egyaránt) támogatja.

A MAGYAR SZAKNYELVEK RÉGEN ÉS MA

Mint hogy a tudományok anyanyelven való művelésének, fejlesztésének elősegítése és támogatása az Akadémiának kezdetől fogva alapvető feladatkörébe tartozott, illő, könyvünk olvasóközönségére gondolva pedig kívánatos, hogy a szaknyelvek kérdésköréről – a mára és a jövőre való tekintettel is – külön essék szó. Két okból is. Egyrészt, mert a szaknyelvek egyre fontosabb szerepet játszanak a modern társadalmak életében. Másrészt, mert a történeti visszapillantás világosabban elénk állítja a mai értelmiségnek a szaknyelvekkel és általában az anyanyelvvvel kapcsolatos felelősséget is.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az Értelmező kéziszótár új kiadásának (2003) meghatározása szerint a köznyelv a nemzeti nyelvnek az a regionálisan árnyalt, egészében azonban egységes változata, amely a nyelvhasználat, a sikeres kommunikáció alapjául szolgál. A szaknyelv pedig valamely tudomány(ág), szakma csoportnyelve. Viszonyukat az *általános és speciális* jelzővel illelhetjük: a köznyelv minden nyelvi beszélő számára elvileg ismert, s minden nyelvi kommunikációs területen (családi, közéleti, szépirodalmi) sikerrel használható. A szaknyelveket (ebből több is van) csak a szakma művelői (orvosok, matematikusok, informatikusok, nyelvészek) ismerik (mások legföljebb ismernek belőlük ezt-azt), s korlátlanul csupán a szakmai kapcsolatban használják (tudniillik csak egymás között). A köznyelv ily módon a nyelvközösség egészét közvetlenül érinti, a szaknyelvek viszont csak egy szűkebb csoportot. A köznyelvet családi környezetben és önkéntelenül már kisgyermekként elsajátíthatja a felnövekvő nemzedék, illetőleg ha nem így, akkor az általános iskolában, egy-egy szaknyelvet viszont csak később, s újabban már szinte kizárólag intézményesített keretek között tanulja meg (iskolákban, tanfolyamokon; a tudományos nyelveket pedig már csak felsőfokú oktatási intézményekben).

A köznyelv a nyelvközösség egészét közvetlenül érinti, a szaknyelvek csak egy szűkebb csoportot.

A köznyelv és a szaknyelvek között a szókészletben vannak a legnagyobb különbségek, nyelvtani tekintetben nincs különbség: a szaknyelvi nyelvtan azonos lényegében a köznyelvvvel. A szaknyelvekben sok a köznyelvben ismeretlen vagy más jelentésben használt szó, kifejezés, elnevezés, illetőleg sok az idegen szó (a szaknyelvi terminológiákról és nomenklatúrákról van szó). Ez azonban természetes, törvényszerű, s a tudományok egyetemességének és a nemzetközi méretű tudományos ismeretáramlásnak és -cserének a szükségszerű következménye. Mindig a vezető nemzetközi nyelv vagy nyelvek – mint elsősorban átadó, közvetítő nyelvek (görög, latin, német, angol) – játszottak döntő szerepet a nemzeti szaknyelvek szókészletének a gyarapításában (ma az angol, olyannyira, hogy az ismert, de koránt sem igaz mondás szerint „If it is not in English, it can't be important”). A világ vezető nyelve pedig annak a közösségnek a nyelve, amely az elsődleges tudás, a meghatározó technológia és a piac döntő része (l. Magyar Tudomány 2003: 911).

A tudományos-technikai fejlődés a szakmai ismereteknek a szinte robbanásszerű növekedését, a tudásanyagának – s ezzel párhuzamosan a szakszókincseknek (terminológiáknak és nomenklatúráknak) – úgyszólván minden területen példátlan gyarapodását hozta magával. A szaknyelvekben olyan hatalmas szókészlet alakult ki és halmozódott föl, amelyről a legtöbb embernek sejtése sincs. A szakszókincsek ma már a magyar szókészletnek nagyobb részét alkotják, mint a közmagyar szavak. A tudomány és technika fejlődésének következtében a magyar nyelv leggyorsabban fejlődő, szókészletükben leginkább gyarapodó tartománya a szaknyelvek. A szaknyelvekre jellemző a legszembetűnőbb módon az idegen nyelvi hatás (gyakorik a szókészletli kettősségek: a nemzetközi nyelvi és az anyanyelvi kifejezés egymás mellett élése) és a mesterséges, művi, azaz tudatos szó- és elnevezésalkotás. Ez persze korábban is így volt. Míg azonban nálunk régebben a latin és a német, napjainkban, a poszt-Gutenberg-galaxisban, a globalizáció kiterjedésével és az elektronikus forradalommal az angol eredetű és közvetítésű szakszavak terjednek minden korábbi időszakot felülmúló mennyiségben és ütemben. Viszonylag új jelenség, hogy az ismeretáramoltatás kiteljesítésével párhuzamosan egyre több szakszó jelenik meg a többi nyelvváltozatban, így a köznyelvben is. Eredetileg csak szaknyelvi szóként és/vagy jelentésben használt szavak, kifejezések tucatjai

kerülnek a tudományok nyelvéből a köznyelvbe. Példaként említsünk orvosi szavakból köznyelvvé vált szavakat: *abortusz, áttét, éjc (AIDS), ékágé (EKG, ékágét csinál, megékágéz), ciszta, cété (CT, megcétéz), daganat 'rák', depresszió, gyomortükrözés, infarktus, infúzió, injekció, inkubátor, katéter, kemoterápia, kóma, mammográfia, menstruáció, emer-vizsgálat (MR, MRI), neurotikus, neurózis, prosztatata, sugárkezelés (megsugaraz), terápia, transzfúzió, transzplantáció, tumor, ultrahang (megult-rahangoz, ultrahangra megy).*

A szaknyelvek „az emberi munka igen fontos eszközei, állapotuktól, elsajátítási fokuktól, használatuktól egyre nagyobb mértékben függ mind a megismerési, mind pedig a termelési munka hatékonysága. Ezért a mai világban az egyik legfontosabb kérdés a nyelv minősége, amelyben létrehozuk, rögzítjük és átadjuk a szaktudást” (Bańczerowski 2004: 446).

A „mai világban az egyik legfontosabb kérdés a nyelv minősége, amelyben létrehozuk, rögzítjük és átadjuk a szaktudást”

Bańczerowski Janusz

TÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS

A magyar szaknyelvek, tudományos nyelvek kialakulásának, kialakításának elsődlegesen gyakorlati okai voltak. Váradi Lencsés György (1530–1593) *Egész orvosságról való Könyv, azaz Ars Medica* című munkájáról, amelyet három csonka kéziratból rekonstruáltak, írja Szabó T. Attila: „Lencsés György számára természetes volt a 16. századi élettudományi ismeretek magyar nyelven való összefoglalása; munkáját gyakorlati segítségnek szánta, és nem keresett indoklásához nyelv-művelő érveket” (in: W. Nagy Ágota 2003: 20). Hamarosan jelentkezik azonban a nyelvfejlesztő érv is: az írástudóknak ebben a munkában való tevőleges részvételét a szűkebb közösséghez, illetőleg a magyarsághoz tartozás tudata, e közösség szolgálatának a szándéka is elősegítette, erősítette. Ez egyértelmű határozottsággal megfogalmazódik Apáczai Csere János munkásságában, illetőleg 1653-as év számmal megjelent *Magyar Encyclopaedia* című művében. Íme az a csíra, amely a felvilágosodás és a reformkor idején hoz szárba szökkenő növekedést (emlékezzünk Bessenyei méltán ismertté vált programadó sorára: „Minden nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen soha”).

A magyar szaknyelvek, tudományos nyelvek kialakulásának, kialakításának elsődlegesen gyakorlati okai voltak, ám csakhamar megjelent a nyelvfejlesztő érv is: az írástudóknak tevőleges részvétele a nyelv pallérozásában a magyarsághoz tartozás, a közösség szolgálatának elősegítésére.

Az ismeretterjesztés szélesebb körű igénye is a XIX. század első felében jelentkezik és erősödik föl, s kéz a kézben járt a magyarnyelvűség iránti igénnyel.

A magyar szaknyelvek kialakulásával kapcsolatban tudni való, hogy elődeink – s nem csak Apáczai – többnyire átvétők, követők, tudniillik a latin, német, ritkábban a francia, angol és olasz példák követői voltak. A mához viszonyítva azonban azzal a lényeges különbséggel, hogy nekik maguknak kellett funkcióképes szaknyelveket kialakítaniuk, ma viszont van már kiművelt magyar köznyelv és vannak magyar szaknyelvek is, tehát kevés kivételt nem tekintve, nem megteremtteni kell

őket, hanem azt elősegíteni, hogy teljesítőkéességük ne csorbuljon. Fontos tudnunk azt is, hogy a tudományos ismeretterjesztés szélesebb körű igénye is a XIX. század első felében jelentkezik és erősödik föl, s kéz a kézben járt a magyarnyelvűség iránti igénnyel. Jellemző eset: a XIX. század elején még latinra fordítottak egy francia nyelvű mezőgazdasági könyvet, s amikor 1809-ben elkészült a magyar fordítás, csak évekkel később talált kiadót a megjelentetésére. Néhány év elteltével már nem volt kérdés, hogy nem latinul, hanem (a német mellett) egyre inkább magyar nyelven írták a tudományos műveket, illetőleg nem latinra, hanem magyarra fordították a nem latin, idegen nyelvű tudományos igényű munkákat. Mindebben az Akadémiának számottevő szerepe volt. A század első felének szógyártási buzgalma után, az 1860-as évektől egyre több szaktudós törekedett visszanyesegetni a szaknyelvi nyelvújítás túlzásait, elfogadva és követve a nemzetközi nevezéktan elveit.

Az 1860-as évektől egyre több szaktudós törekedett visszanyesegetni a szaknyelvi nyelvújítás túlzásait, elfogadva és követve a nemzetközi nevezéktan elveit.

Kiemelkedő szerepe volt ebben Szily Kálmán akadémikusnak, az első magyar hivatásos tudománytörténésznek, aki természettudós (eredetileg fizikus, a Műegyetem 2. rektora, évtizedeken át a Királyi Magyar Természettudományi Társulat vezetője, 16 éven át a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára) volt, és nyelvész is lett, s akit kiváló tudományszervezőként, tudományos társaságok és folyóiratok megalapítójaként is tisztelünk. (Ő alapította a Természettudományi Közlönyt, az Akadémiai Értesítőt, a Magyar Nyelvtudományi Társaságot és a Magyar Nyelvet.) Neki köszönhető, hogy az Akadémia elkészítette a természettudományi cikkek jegyzékét, s hogy elkészült az önálló természettudományi munkák teljes bibliográfiája is. Ő készítette el a *Magyar nyelvújítási szótárt* is (1902–1908, új kiadása: 1994). A régi magyar

szaknyelvek tőle indított tanulmányozásának hatására számos régi szót, kifejezést, megnevezést vittek be tudóstársai a szaktudományi kifejezéstárba.

NYELVEK, SZAKNYELVEK ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Alaptétel, hogy a nyelvek a szaknyelvekkel válnak teljessé. Szaknyelvek nélkül nincs magas teljesítőképességű, versenyképes nyelv. (Kisebbségi körülmények között az egyik súlyos nyelvi gond éppen az anyanyelvű szaknyelvi szókészlet részleges hiánya.) Fölmerül a kérdés, vajon a globalizációs világban, az angol nyelv egyre kifejezettebb térhódítása, a tudomány nemzetközi nyelvénél való válása idején milyen sors vár a kevésbé használt nyelvek szaknyelveire. Ebben az esetben is két lehetőség áll előttünk. Az egyik az, hogy átváltunk az angolra a tudományok művelésében oly módon, hogy lemondunk az anyanyelvi szakszókincs fejlesztéséről. Vannak ugyanis kutatók, akik a hatékony tudományművelést akadályozó tényezőnek tekintik az anyanyelvi elkülönüléseket, s akik az egyetemes tudomány még eredményesebb művelésének biztosítékát, lehetőségét az egyetemes tudományos nyelvben látják (ez ma az angol, amiként korábban – ha nem is globális értelemben – a latin volt). Ezen vélemények ismeretében kérdésként így fogalmazta meg közös gondunkat egy nyelvészünk: „Most úgy tűnik, a fordítottját éljük át annak, amit Apáczai annak idején. Azt tudniillik, hogy naggyá csak más nyelven válhat a nemzet, a sajátján már nem. De vajon így van ez?” (Péntek János 2004: 242). Mások akként vélekednek, hogy célszerű úgy művelni a tudományokat, hogy a kutatók gondoskodnak az anyanyelvi tudományos nyelvek teljesítőképességének szinten tartásáról, illetőleg továbbfejlesztéséről (ez persze tudatos és rendszeres fejlesztést jelent). Az érvek és ellenérvek bemutatásának nincs itt tere, azt azonban érdemes megjegyeznünk, hogy az előbbi nézetten lévők figyelmen kívül hagyni látszanak azt, hogy ilyen körülmények között bizony megkérdőjeleződik az új tudományos ismeretek, fogalmak hatékony közvetítése a nem kétnyelvű széles tömegek és elsősorban éppen az iskoláskorúak számára. Márpedig, ha a társadalom felnövekvő egynyelvű része kirekesztődik a fogalmi befogadásnak, az új ismeretek elsajátításának leghatékonyabb, tudniillik anyanyelvi lehetőségéből, akkor az illető társadalom versenyképessége belátható időn belül csökkenni fog. Vannak kutatók, akik úgy vélik, hogy a magyar abba a nyelvi sávba kerül a némethez földrajzilag és kulturális tekintetben közelebb álló nyelvekkel (cseh, szlovák, horvát, szlovén, a balti nyelvek), „amely nagy gonddal fogja gyarapítani saját elemekből a terminológiáját” (Szépe 2001: 206). 1981-ben ezt írta Kontra Miklós:

A nyelvek a szaknyelvekkel válnak teljessé: szaknyelvek nélkül nincs magas teljesítőképességű, versenyképes nyelv.

„Ma a kettős (nemzeti és angol) terminológiák korát éljük [...], de biztosra vehető, hogy az angol nyelvnek e legújabb expanziója is a korábbiakhoz hasonló és azokkal lényegileg megegyező módon fogja megváltoztatni a magyar és más nyelvek szókészletét. Aligha kétséges, hogy orvosainknak, biológusainknak, a szerkesztők és lektorok táborának összefogása, közös akaraton nyugvó, megfontolt terminológiaszabályozó tevékenysége megelőzheti, illetve megszüntetheti [...] a H. Schuchardt megfogalmazta veszélyt [...]: »Terminological uncertainties have the same effect on research as fog on shipping.«” (1981: 55).

Hogy a jövő mit hoz, azt a tudományok művelői döntenek el, akiknek a kezében van anyanyelvük szaknyelveinek a sorsa.

Természetes, hogy az egyes tudományágak, szakterületek anyanyelvűségének aránya és jellege nálunk is különböző: könyvebb magyarul írni például a történelemről és az irodalomról, mint a matematikáról, a fizikáról vagy az orvostudományról, mert hogy bizonyos tudományágak nevezéktanában és kifejezéstárában értelem szerűen több, adott esetben jóval több a más nyelvekből átvett szakszavak száma, mint másokéban.

A TÁRSADALOM ÉS NYELV KORSZERŰSÍTÉSE, AZ ÉRTELMSÉG FELELŐSSÉGE

Azt nem tudjuk, melyik utat választja a magyar anyanyelvű értelmiségi elit. Azt azonban igen, hogy a felvilágosodás, a reformkor és a Magyar Tudományos Akadémia tevékenysége is arra volt példa, hogy kialakítva az anyanyelvű tudományosságot elkerülték a németre váltást, jóllehet számos körülmény és érv szólt mellette. (Hangsúlyoznunk kell itt is: ebben nemzetpolitikai szempontok igen fontos szerepet játszottak.) Ma nem vagyunk olyan helyzetben, hogy át kellene váltanunk az angolra úgy, hogy feladjuk az anyanyelvű tudományművelést. Nemcsak azért, mert a magyar anyanyelvűek többsége ma is egynyelvű. Azért sem, mert a magyar nyelv ma magas teljesítőképességű minden területen (családias-mindennapi, közéleti-szakmai és hírlapírási-szépirodalmi nyelvhasználati színtereken egyaránt), tehát nem szorulunk saját közegünkben más nyelv átvételére. Illetőleg, mert a magyar értelmiség többsége a magyar nyelv megőrzése mellett van érzelmileg is. Továbbá

azért sem, mert az értelmiség többnyelvűsége régi jelenség, s annak egyáltalán nem szükségszerű velejárója a nyelvváltás. Legyünk azonban tudatában annak, hogy ha nem folytatódik töretlenül az anyanyelvű tudományművelés (az orvostudományban, a matematikában, a fizikában, a biológiában, a nyelvtudományban és így tovább), az anyanyelvű tudományos képzés (az egyetemeken és főiskolákon) és az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés (beleértve az általános és középiskolai oktatást is), akkor egy bizonyos idő után arra kényszerülhet bármely közösség értelmisége, hogy a társadalom versenyképességéhez szükséges új ismereteket saját társadalma felnövekvő nemzedékeinek is idegen nyelven továbbítsa, közvetítse. Ha pedig az anyanyelvi szaknyelveket elhanyagolja a szakmai közösség, akkor azok sorvadásnak indulnak, ennek következtében pedig a nyelv teljesítőképesége csorbul, s megindul a visszaszorulás, a versenyképtelenné válás útján. Ami pedig ebben az összefüggésben az értelmiséget illeti: ha az értelmiségi elit tisztában van azzal, hogy a szaknyelvek fejlesztése nélkül az anyanyelv versenyképessége előbb-utóbb csökken, akkor tud – de csak akkor tud – felelős döntést hozni. Akkor viszont kell is döntést hoznia, mert nem tehet úgy, mintha nem ismerné a tétet és saját felelősségét az anyanyelvi tájékoztatás és tudásátadás társadalmi méretű biztosításában. Azt a döntést, hogy ezt a feladatot kizárólag az értelmiség tudja elvégezni.

Ha nem folytatódik töretlenül az anyanyelvű tudományművelés, az anyanyelvű tudományos képzés és az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés (beleértve az általános és középiskolai oktatást is), akkor egy bizonyos idő után arra kényszerülhet bármely közösség értelmisége, hogy az új ismereteket saját társadalma felnövekvő nemzedékeinek is idegen nyelven továbbítsa, közvetítse.

Ebbe az irányba mutató követendő tett az, hogy neves orvosok támogatásával és közreműködésével, elsősorban Bősze Péter alapító-főszerkesztőnek köszönhetően megindították a Magyar Orvosi Nyelv című folyóiratot azzal a céllal, hogy az orvostudomány magyarnyelvűségének szinten tartását elősegítsék, hogy a magyar orvosi szaknyelvvél összefüggő feladatok megoldásához példák felmutatásával, ötletek közzétételével, javaslatok megfogalmazásával, vitákkal, véleménycserékkel, szaknyelvi vonatkozású tájékoztatásokkal, a közös gondolkodás nyilvános szakmai lehetőségének a biztosításával támogatást nyújtsanak. Ez az első és egyetlen, szaknyelvi kérdésekkel foglalkozó, nem nyelvészek által alapított, szerkesztett és kiadott folyóirat nálunk (tegyük hozzá: amely támaszkodik nyelvészek közreműködésére is). Mint ilyen bizonyítottára vállalkozott, s nemcsak elismerésre, hanem mindazok figyelmére méltó, akik bármely szaknyelv közegeiben élnek és dolgoznak, vagy szaknyelvekkel foglalkoznak. Mert az, ami az orvosi szaknyelvvél és szaknyelvben történik, az mutatis mutandis más tudományok szaknyelvére vonatkozó tanulságokat is bőven kínál. Ebben van ennek a folyóiratnak az orvosi szaknyelven túlmutató, általános értelemben vett fontossága. Az a tény, hogy a Semmelweis Egyetemen orvosi szaknyelvi kurzus is van, annak fölismerését mutatja, amelyről ezt olvassuk: „manapság egyre nagyobb társadalmi igény fogalmazódik meg a szaknyelvek oktatásával és a szaknyelvi fordítók/tolmácsok képzésével kapcsolatban. Ez nemcsak az idegen szaknyelvekre érvényes, hanem az anyanyelvire is. Ez viszont új tantárgyak bevezetését implikálja az oktatási tanrendekbe” (Bańczerowski 2004: 450).

Természetes, hogy az értelmiség, a tudományok művelői a nemzetközi kapcsolattartásban a mindenkori helyzettől megkívánt idegen nyelvet használják (az angolt többnyire, de a franciát, németet stb. is). Természetes az is, hogy a belső nyelvi piacon, az azonos nyelvűek közösségében viszont szóban és írásban (előadásokban, órákon, közleményekben, értekezések írásakor, ismeretterjesztő munkáikban) az anyanyelvi szaknyelveket használják, s hogy részt vesznek anyanyelvük szaknyelvi kifejezéstárának korszerűsítésében. Miért? Mert „ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni [...], akkor félő, hogy nyelvünk elveszíti fejlődőképességét s ennek következtében előbb-utóbb elsatnyul, s alkalmatlanná válik a kommunikációra” (Kiefer in: Glatz 1999: 130). Az Akadémia volt elnöke szerint „[a] magyar tudományos nyelv modernizálása csakis az anyanyelvű publikációs tevékenység során valósulhat meg. E modernizált tudományos anyanyelv jelenléte pedig feltétele az eredményes felső- és középfokú oktatásnak, a fiatalok versenyképességének” (Glatz 1998: 66). Michelberger Pál, a neves műszaki tudós szerint, ha egyetlen tudományos nyelven lehet csak érintkezni, „akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvi tudományos irodalom, szűkül az alapfokú és gyengül a középfokú oktatás. A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik” (in: Glatz szerk. 1999: 22). É. Kiss úgy látja, hogy

„az egységes európai felsőoktatási rendszer kialakulása után bizonyára felmerülnek majd mellett szóló érvek, hogy legalábbis a posztgraduális képzés történjék angol nyelven [...]. Minden ilyen törekvés veszélyeztetheti a magyar nyelv jövőjét [...]. A szaknyelvek, az egyes tudományágak szókincsének megmagyarítása az adott szakma, tudományág művelőinek feladata. A szaknyelvi szókincs magyarításának legjobb ösztönzője

a magyar nyelvű egyetemi oktatás, a magyar nyelvű tankönyvek, egyetemi jegyzetek készítése. Véleményem szerint – kivételes esetektől eltekintve – a doktori, a PhD-dolgozatokat és nagydoktori, valamint habilitációs értekezéseket is magyar nyelven kellene kérni. Fontos volna a szókincsbővítő és -magyarító javaslatok szakcsoportokban való közzététele” (2004: 169, 171).

Az idézetekből egybehangzóan kicsendül, hogy az anyanyelv akkor marad versenyképes, ha megőrzi alapvető megismerésre vonatkozó és társadalmi szerepét. Minden más út, amely ezeket a szerepeket feladja, az anyanyelv visszaszorulásának irányába vezet.

De vö.: „az átlag magyar fiatal nem tud úgy angolul vagy németül, hogy érettségi után rögtön egy külföldi egyetemre iratkozhasson. No most ezt akkor sikerként könyvelhetjük el? Büszkén mondhatjuk, ki is tehetünk egy táblát, hogy itt magyarul beszélünk, és hallgatjuk egymás előadásait a magyar nyelvterületen belül elhelyezkedő egyetemeken, ami lehet nagyon jó, de nem mindig egészséges. Igenis az elzárkózás és az izolacionalizmus felé megy, ha tetszik, az ortodoxia felé megy, ami veszélyes” (Nádasdy 2003: 85). Azt, hogy a magyar fiatalok idegennyelv-tudása nem teszi lehetővé általában, hogy külföldi egyetemre beiratkozzanak, természetesen nem siker, éppen ellenkezőleg. Nem hinném azt sem, hogy büszkének kellene lennie bárkinek is csak azért, mert az egyetemen anyanyelvén tanítják, illetőleg tanulja a tudományokat, hiszen természetes állapotnak tekinthető helyzetről van szó. Elzárkózásról pedig csak akkor beszélhetnénk, ha mind a hallgatóság, mind az értelmiségi elit bezárkóznék anyanyelve és országa zárkájába, hiszen idegennyelv-tudás nélkül ugyanis valóban nem lehetne versenyképesen művelni egyetlen tudományágot sem, s nem lehetne kapcsolatot tartani a nemzetközi tudományos világgal.

A főntebb már megfogalmazott gondolatból induljunk ki: 1. az értelmiségi elit többnyelvűsége magától értődő követelmény; 2. a magyar és az angol (meg a német, a francia stb.) megfér egymás mellett, azzal a megosztással, hogy az előbbit a belső nyelvi piacon, az utóbbi(aka)t a nemzetközi szakmai világban használjuk. (Az élsportolók is pályára lépnek – nemcsak más országbeli klubjukban, hanem a nemzeti válogatottban is.)

SAKANYELVEK, SZAKSZAVAK ÉS IDEGEN SZAVAK

A szaknyelvekről szólván megkerülhetetlen kérdés a szókészleti neologizmusok, jelesen az idegen szavak és a szómagyarítások kérdésköre. Sajnos ma is gyakran találkozunk eléggé szélsőséges véleményekkel és fölösleges érzelmeiktől telített megnyilatkozásokkal. Pedig ez a régi kérdéskör ésszerű megközelítéssel nézve korántsem olyan bonyolult, mint az az egymásnak ellentmondó nyilatkozatok alapján első pillanatra látszik.

Idegen szavak nyelvi egymásra hatás következtében kerülnek egyik nyelvből a másikba. S a nyelvi hatás mindig egy másik közösség társadalmi, kulturális stb. hatásának a kísérőjelensége. Az anyanyelvfeltő szemlélet mögött mindig ott áll a saját kultúra veszélyérzete. Egy példa: Európában 2001-ben volt „a nyelvek éve”. Fölmérést készítettek („Az európaiak és a nyelvek”), s az egyik kérdés az volt, vajon az Unió bővítése veszélyezteti-e a megkérdoztetek anyanyelvét. A válaszadók 68%-a igennel felelt, pedig köztük voltak a franciák és a németek is. A finnek és a görögök 90%-a, a spanyolok 74%-a igennel válaszolt. Azaz: féltik nyelvüket. Egy cseh fölmérés szerint a csehek 58%-a úgy gondolja, hogy romlik a cseh nyelv minősége, s hogy ennek fő oka az idegen szavak beáramlása. Nyelvtudományi közhely, hogy egyetlen idegen szó sem indít el semmiféle szerkezetani értelemben vett romlási folyamatot egyetlen nyelvben sem. Viszont igaz az is: sok idegen szó felbukkanása átmenetileg vagy tartósan megértési, tájékoztatási gondokat okozhat a társadalom több rétegében is. Nem kell tehát azonnal idegengyűlöletre gondolni senkinek sem, ha arról hall vagy olvas, hogy valaki honi szavakat keres idegen szavak pótlására. Elsődlegesen ugyanis arról az ősi emberi ösztönről van szó, amely szerint biztonságosabban érezzük magunkat, ha nyelvi környezetünk is azonnal érthető számunkra. A nem érthetőség (az idegen szavak használatának sokak számára gyakori kísérőjelensége) bizonytalanságot szülhet, többféle lehetséges következménnyel. Hadd emlékeztessenek az orvosi leleteket, zárójelentéseket silabizálgató, értelmezni próbáló laikusokra. A magyar Akadémia első elnöke, Teleki József még jóval az Akadémia alapítása előtt megírt, s 1816-ban megjelent értekezésében (A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szóllás-módok által) kifejtette már, hogy természetes folyamat mind a belső szóalkotás, mind pedig a más nyelvekből való szóátvétel. Hangsúlyozta azt is, hogy a nyelv a maga feladatának csak úgy felel meg, ha nem sérül gyarapodása közben az érthetősége. Az érthetőség bizony alapvető fontosságú tényező, ezért Teleki okkal szólt a mértéktelen

Ősi emberi ösztön: akkor érezzük biztonságosabban magunkat, ha nyelvi környezetünk is azonnal érthető számunkra.

szógyártás ellen, ez azonban mutatis mutandis vonatkozik az idegen szavak nyakló nélküli átvételére is. Az arany középut tűnik itt is a legjobb megoldásnak: igen, vegyünk át szükség esetén szavakat más nyelvekből is (márpedig ilyen szükség mindig van és lesz is), de ahol célravezető, törekedjünk saját nyelvi elemekből építkezni. Gondoljunk arra is, hogy az érthetőség össztársadalmi szempontú fontosságát szem előtt tartva egyáltalán nem mindegy, hogy egyrészt milyen mennyiségben és milyen gyorsasággal jelenik meg sok új szó egy nyelvben (kultúraváltások idején mindig megnő a számuk), s hogy ezeken milyen arányban osztoznak a belső keletkezésű, tehát anyanyelvi elemekből építkező, illetőleg az idegen szavak. Ugyanis az előbbieket a nem szakemberek számára is azonnal tagolható, értelmezhető, ezért könnyen megjegyezhető, megtanulható szavak (ezeket nevezzük a nyelvtudományban „világos” szavaknak; ilyen például a *daganat*), szemben az idegenekkel, amelyek laikusok számára értelmezhetetlenek, elemekre nem bonthatók, ezért számukra ezek nehezebben megjegyezhető és elsajátítható szavak („homályos” szavaknak hívják őket a nyelvészek, ilyen például a *tumor*). További példák egymás mellé állítva: *átültetés* – *transzplantáció*, *irodalom* – *literatúra*, *kettőshangzó* – *diftongus*, *kezelés* – *terápia*, *májgyulladás* – *hepatitis*, *oltóanyag* – *vakcina*, *rózsahimlő* – *rubeóla*, *számítógép* – *komputer*, *úrhajó* – *szputnyik*, *vérhaj* – *szifilisz*.

NYELVTUDOMÁNYI FOGALMAK

A nem szakemberek számára azonnal tagolható, értelmezhető, ezért könnyen megjegyezhető, megtanulható szavak a „világos” szavak.

Idegen szavak, amelyek értelmezhetetlenek, elemekre nem bonthatók, nehezebben megjegyezhető és elsajátítható szavak a „homályos” szavak.

(A mai magyar orvosi nyelv ezzel kapcsolatos kérdéseire lásd Bősze Péternek és Grétsy Zsombornak a bibliográfiájában említett tanulmányait és a Magyar Orvosi Nyelv című folyóiratban közölt cikkek egy részét.) Az anyanyelvi szókészlet belső elemekkel történő mesterséges gyarapításához iktassunk ide egy idézetet: „a francia és részben az olasz akadémiaik hatása alatt, a XVIII. század végén a német nyelvtérületen szerveződött Sprachgesellschaftok purizmusa nem fékező hatású, hanem a tudományosság nemzetközi szavainak nemzetesítésével valósággal robbanásszerű lökést ad a lexikális szókészlet gyarapításának” (Csetri 1990: 15–16).

Említettük, hogy a nyelvek strukturális (szerkezzettani) értelemben nem romlanak. Ez azt jelenti, hogy idegen szavak átvételével és hatására is csupán változnak (hogy a változást az egyén hogyan érzékeli, semlegesen, pozitívan vagy negatívan, az más kérdés). Az érthetőség kérdésköre – főntebb láttuk – nem nyelvszerkezzettani, hanem gondolatátadási kérdés, s mint ilyen, nagyon is lényeges össztársadalmi szempontból. Ha a nyelveket a nyelv és a társadalom kapcsolata szempontjából vizsgáljuk, akkor a következő alapelvek rögzítése szükséges. a) A nyelvek sorsa mindig az őket hordozó közösségek sorsától, s nem nyelvrendszer-tani tényezőktől függ. b) Társadalom és nyelv egymást feltételező voltából az is következik, hogy a társadalmi versenyképességnek része a nyelvi versenyképesség. c) A nyelvközösség életében bekövetkező változások először a nyelv helyzetében hoznak változásokat, s ezek a változások előbb a nyelvhasználatra, illetőleg a beszélők anyanyelvi felkészültségére, végül pedig a nyelvre magára is módosítólag hatnak. Mit takar az utóbbi kijelentés? Azt, hogy a közösség életében bekövetkező társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. változások következtében bővíthet, de szűkülhet is a nyelv használatának a lehetősége. Ha ez utóbbi következik be – például a kisebbségi sorba kerülés esetén, ahogy ezt láthatjuk az erdélyi magyarság körében; törvények miatt, amelyek megtiltják bizonyos nyelv vagy nyelvek használatát adott országokban; az anyanyelvi iskoláztatás, szakmai képzés visszaszorítása miatt és így tovább –, akkor a kiszorított használati területekre benyomuló államnyelv veszi át az anyanyelv eme szerepköréit. A következmény: bizonyos anyanyelvi tartományok, regiszterek kiesnek (ahogy a kisebbségek körében az anyanyelvi szakképzés hiányában az anyanyelvi szaknyelvi szókincsek), ezzel pedig előbb-utóbb (ha az egész közösséget érinti) csökken az anyanyelv teljesítő-képessége is (szaknyelvi kifejezésekkel: elindul a nyelv a csángósodás, a leépülés, a visszaszorulás, az anyanyelvi ellehetetlenülés útján). Az ilyen útra kerülő nyelvek beszélői egyre inkább rászorulnak a másik nyelvre, s a folyamat végállomása a nyelvcserre szokott lenni. A magyarországi magyar esetében – de csak Magyarországon! – ilyen veszély nem fenyeget (kisebbségi körülmények között viszont igen). A globalizációs nagy nyelvi versenyben azonban nem szabad nem tudomást venni arról, hogy ha a saját nyelvi piacunk bizonyos területeiről (például amiatt, hogy természettudósaink csak angolul művelnék tudományukat) visszaszorulna a magyar,

az nemkívánatos változásokat indítana el a magyar nyelv állapotában és megítélésében egyaránt (l. a korábbi idézeteket). Hogy mit hoz a jövő, az nagyrészt az értelmiségi elittől függ. Röviden összegezve: korai volna vészharangot kongatni, de elbagatellizálni s főlényes magabiztossággal lebecsülni sem szabad a jelenségkört a lehetséges súlyos következmények miatt.

Volt szó az értelmiség legjavának felelősségéről is. Ezzel kapcsolatban még valami említessék meg röviden. Szakmai pályafutást ma csak az csinálhat, aki a tudományos minősítő rendszer feltételeinek megfelel. A kutatóknak megfelelő színvonalú és számú tudományos közleményt kell felmutatni, olyanokat is, sőt elsősorban olyanokat, amelyek egyrészt nagy hatásmutatójú (impaktfaktorú) folyóiratokban jelennek meg (ezek a nagy nemzetközi kiadók gondozásában megjelenő és nagyrészt angol nyelvű szaklapok), másrészt és elsősorban nemzetközi nyelven, de a legjobb, ha a tudományos világ nemzetközi nyelvén, angolul látnak napvilágot. Ha nem ez történik, hiába az angolnyelvűség, ha a folyóirat nem rangos nemzetközi folyóirat, illetőleg hiába a folyóirat nemzetközisége, ha nem angolul jelennek meg benne a tanulmányok, a kívánt hatás nem érhető el, mert így kevesebb pontot kap a kutató. A következmény: a kutatókra nehezedő szóban forgó nagy nyomás miatt a tudományok művelői angolul és tekintélyes kiadóktól gondozott és terjesztett folyóiratokban töreksenek közleményeiket megjelentetni. S ez természetes. Igen ám, de mi lesz a nem angol anyanyelvűek anyanyelvi tudományával, ha élvonalbeli kutatóik úgy állnak át az angolra, hogy nem törődnek az anyanyelvi szaknyelvvél? Merthogy (mondjuk ki: a szakmai siker szempontjából nézve) lényegében ellenérdekeltek az anyanyelvű közlésben. Egyetlenegy, de súlyos ellenérv van ezzel szemben. Ez pedig az a társadalmi, mikroközösségi szükséglet, hogy mindenki anyanyelven férhessen hozzá a korszerű tudományos ismeretek alapjaihoz (oktatásügy). Ezt ugyanis csak úgy lehet biztosítani, ha van (továbbra is) anyanyelvi nevezéktan, tehát szaknyelvfejlesztés. Itt van – röviden összefoglalva – az értelmiség vezető rétegének felelőssége, mert a tét az anyanyelv versenyképességének a megtartása. Egy kutatóorvos véleményét idézem: „Amikor képes vagy arra, hogy segíts embertársaidon, ez a »képesség« megszűnik pusztán képesség lenni, és felelősséggé válik” (Adelle Davis). Természetesen más az orvos helyzete, mint a fizikusé, matematikusé, kémikusé (és így tovább), a közös vonások mégis tagadhatatlanok.

Társadalmi szükséglet, hogy mindenki anyanyelven férhessen hozzá a korszerű tudományos ismeretek alapjaihoz (oktatásügy), amelynek feltétele az anyanyelvi szakkifejezéstár, tehát szaknyelvfejlesztés biztosítása. Ez az értelmiség vezető rétegének felelőssége, mert a tét az anyanyelv versenyképességének a megtartása.

Összefoglalásként teljes egyetértéssel idézem: „értelmiségi elődeink is tudták ugyan, hogy idegen nyelvi műveltségű szókima átvétele is nyelvi gyarapodás, sőt nyelvünkbe emelésük és terjesztésük szükségszerű is, ha a mögöttük lévő fogalom anyanyelvi szinten és eszközökkel megközelíthetetlen vagy nehézkes. De tudták azt is, hogy az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél: a közkinccsé tevés megkönnyítése” (Benkő Loránd 1999: 104). Nincs ez másképp ma sem. Az elv tehát világos. De a nehéz lecke föl van adva: gondolkodjunk nemcsak a szűkebb szakmai kapcsolattartásra, a saját szakmai pályafutásra szükséges (a szónak szakmai és etikai értelmében), hanem arra is, hogy tovább tudjunk adni, nyelviileg is tudjunk közvetíteni az új ismereteket a saját szakterületünk szempontjából nézve avatatlan embereknek – az iskolásoktól az érdeklődő nyugdíjasokig mindenkinek.

Az „idegen nyelvi műveltségű szókima átvétele is nyelvi gyarapodás” [...] de „az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél: a közkinccsé tevés megkönnyítése”.
Benkő Loránd

BEFEJEZÉS

Az „a tudati-érzelmi kapcsolat, amellyel a magyar nép, majd nemzet anyanyelvéhez mindenkor ragaszkodott, amellyel féltette, ápolta és fejlesztette azt, ahogyan a bajban legjobbjait harcba küldve mindig kiállt és cselekedett érdekei védelmében, óvta meg nyelvünket az annyiszor és annyi különböző formában felbukkanó veszedelmektől. Ez a sokszoros történeti tanulság adhat okot és alapot arra, hogy anyanyelvünk ügyére továbbra is ne csak bizakodva tekintsünk, hanem érte – ki-ki a maga területén és lehetőségei szerint – tegyünk is” (Benkő Loránd 1997: 79–70). Az anyanyelvvél való tudatos törődésnek Magyarországon a XVI. század második felétől induló értelmiségi hagyományáról van szó. Illetőleg a jövőre gondolva arról, továbbé-e ez a hagyomány, avagy sem. A Magyar Tudományos Akadémia tudatában van nemcsak az intézmény alapítása fő okának, nemcsak a szóban forgó értelmiségi hagyománynak, hanem a magyar társadalommal, a magyar nyelvközösséggel szembeni szakmai és erkölcsi kötelességének s ebből következő feladatának is. Lásd elnökének szavait:

„...a Magyar Tudományos Akadémia a magyar nyelvvel való foglalkozást változatlanul egyik legfontosabb feladatának tekinti.” (Vizi E. Szilveszter 2005: 3).

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2003. A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar Nyelvőr* 127: 277–282.
- Bañcerowski Janusz 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr* 128: 446–451.
- Balázs Géza (szerk.) 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II*. Budapest, MTA Társadalomkutatási Központ.
- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Benkő Loránd 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1982. Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. *Nyelvtudományi Értekezések* 113. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1992. Széchenyi a nyelvről és az anyanyelvről. *Magyar Nyelv* 88: 14–28.
- Benkő Loránd 1997. Anyanyelvünk átvészelt évezredei. *Valóság* 7: 65–70.
- Benkő Loránd 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bíró Ferenc (szerk.) 2005. *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Bősze Péter 2004. Gondolatok az orvosi nyelv magyartásáról. In: Balázs Géza (szerk.) 2004/I, 301–309.
- Bősze Péter 2005. A „Magyar orvosi nyelv”: egy éledő új tantárgy a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán és a Doktori iskolában. *Magyar Orvosi Nyelv* 5/2: 2–3.
- Constantinovitšné Vladár Zsuzsa 2005. *A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csetri Lajos 1990. *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1986. A tét és a tett. *Magyar Nyelvőr* 110: 257–262.
- Dömötör Adrienne 2006. A nyelvújítás. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 385–400.
- Federmayer István 2000. Révai Miklós 1784. évi tervezete a Magyar Nyelvmívelő Társaságról. In: Kiss Jenő (szerk.): Révai Miklós-jubileum. Budapest, *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 215. szám, 75–125.
- Glatz Ferenc 1998. *Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc 2002. *Tudománypolitikai reformról*, Akadémiáról. Budapest, Pannonica.
- Grétsy Zsombor 2004. Az orvosi nyelv magyartása. In: Balázs Géza (szerk.) 2004/I, 311–325.
- Karasszon Dénes–Kónya Sándor (szerk.) 2005. *A Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztályának Története (az Európai Tudós Társaságok alapításától 2005-ig)*. Budapest, Scientia Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2002. Nyelvtudományi irányzatok az Akadémián. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Közgyűlési előadások, 2000. november. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. I. kötet, 11–24.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Közlemények* 109. szám, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kónya Sándor 1994. „... Magyar Akadémia állíttassék fel...”. Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Közleményei* 32 (107). Új sorozat.
- Kovács Andrea: A dualizmus kori természetrajz-tankönyvek szókincse (1853–1918). In: Maróth Miklós (felelős kiadó): *PPKE Műhelytanulmányok 1999*. Budapest, 103–118.
- Magyar Imre 1980. *Behrens doktor és társai*. Budapest, Gondolat.
- Minya Károly 2004. Mai magyar szaknyelvújítás. In: Balázs Géza (szerk.) 2004/I, 249–259.
- Monok István–Vizi E. Szilveszter (felelős kiadók) 2005. *Pannóniai Fénisz, avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv. Első nyomtatott tudományos könyveink (16–19. század)*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok*. Budapest, Magvető.
- Nemeskürty István 1981. *Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Pais Dezső (szerk.) 1955. *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Péntek János (szerk.) 2004. *Magyarul megszólaló tudomány*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Szabó T. Attila 2005. 16. századi magyar növénynevek és növényismeret Váradai Lencsés György (1530–1593) Egész orvosságról való könyv az Ars Medica című munkájában. In: Révay Valéria (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok. Simonyi-émlékiés, 2003*. Pécs, Iskolakultúra, 142–202.
- Széchenyi pesti tervei*. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és jegyzeteket írta Bácskai Vera és Nagy Lajos. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs, Iskolakultúra.
- Thimár Attila 2007a. „Leveledet vettem, verseid csudálom”. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Gondolat, 614–626.
- Thimár Attila 2007b. Az irodalmi intézményrendszer kialakulása Magyarországon. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története*. Budapest, Gondolat, 643–655.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest, Universitas Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest, Áron Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A nyelvi és irodalmi ízlés vita nagy, nyilvános korszaka. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 40–56.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- W. Nagy Ágota (szerk.) 2003. *A magyar mezőgazdasági, kertészeti, erdészeti és vadászati szaknyelv kialakulása*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- Vizi E. Szilveszter 2005. [Üdvözlő szavak.] *Magyar Nyelv* 101: 3–4.

AZ ANYANYELV ÉS A NEMZETTÉ VÁLÁS

A magyar nyelv helyzete a XVIII. század végén, az elnémetesedés lehetősége, a nyelvújítás, mint a nemzetté válás záloga.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A NYELV

Az Akadémia előzményei, az Akadémia megalapítása, orvosenyelvújítók (Toldy Ferenc, Bugát Pál), az Akadémia 1849 után, az Akadémia és a magyar nyelv kutatása napjainkban.

A SZAKNYELVEK

Fogalma, jelentősége, helyzete régen és ma, az értelmiségi felelőssége.